

Hibrit Savaş Perspektifinden Rusya'nın 2022 Yılı Ukrayna Müdahalesi

2022 Russian Intervention in Ukraine From Hybrid Warfare Perspective

Hasan ARSLAN^{1,*}

¹Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Komutanlığı, 06654, Çankaya, ANKARA

Özet

Bu çalışmada Rusya'nın 2022 yılında ikinci safhasına başladığı Ukrayna müdahalesi hibrit savaş perspektifinden incelenmiştir. Savaşın politika, askeri kuvvetler ve toplum çerçevesinde şekillenen, sabit ilkelere müteşekkil doğasının diğer tarafında toplumsal gelişmelere bağlı olarak sürekli değişim halinde olan karakteri bulunur. Savaşın rahminde gelişen askerî strateji de olgunun bu iki boyutundan etkilenmektedir. Bir diğer ifade ile askerî stratejinin doğası geçmiş tecrübeler ışığında şekillenen değişmez ilke ve prensipleri, karakteri ise cari stratejik çevreyi tanımlar. Bu kapsamda hibrit savaş, Soğuk Savaş sonrası değişen stratejik çevreyi vurgulamak üzere literatürde yer bulan kavramlardan birisidir. Literatürde hibrit savaş kavramı öncelikle devlet dışı aktörlerin stratejik yaklaşımları üzerinden kullanılmaya başlanmıştır. Rusya'nın 2014 yılında Ukrayna gerçekleştirdiği müdahalenin ardından devletlerin stratejik yaklaşımlarını kapsayacak biçimde genişlemiştir. Rus perspektifine göre ise hibrit savaş batının kendisini çevreleme ve etki alanını kısıtlamak üzere uyguladığı temel stratejidir. Nitekim bu çabaya karşı koymak ve değişen stratejik çevreye uyum sağlamak üzere, Gerasimov Doktrini çerçevesinde yeni bir stratejik yaklaşım ortaya konmuştur. Hibrit savaş kavramının ortaya koyduğu analitik çerçevenin geçerliliği Ukrayna müdahalesinin 2022 yılındaki safhasının ardından tartışılmaya başlanmıştır. Bu aşamada Rus ordusunun icra ettiği operasyonlarda konvansiyonel karakter ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan Rusya'nın sahada kullandığı yöntemler ve araçlar incelendiğinde çatışmaların hızlandığı süreç öncesinden başlayarak konvansiyonel asimetrik unsurlar ve bilgi boyutundaki melezleşmenin stratejik ortamı şekillendirdiği görülmektedir. Özcesi, hibrit savaşın analitik çerçevesinin değişen stratejik çevreyi anlamlandırmak üzere halen geçerliliğini koruduğu değerlendirilmektedir.

Abstract

In this study, the Ukraine intervention, which Russia started its second phase in 2022, is examined from the perspective of hybrid warfare. On the other side of the nature of war, which is shaped by politics, military forces and society, and consists of fixed principles, there is a character that is in constant change depending on social developments. Military strategy developing in the womb of war is affected by these two dimensions of the phenomenon. In other words, the nature of military strategy defines the unchanging principles shaped in the light of past experiences, and its character defines the current strategic environment. In this context Hybrid Warfare is one of the concepts in the literature to emphasize the changing strategic environment after the Cold War. In the literature, the concept of hybrid warfare has been used primarily through the strategic approaches of non-state actors. After Russia's intervention in Ukraine in 2014, it expanded to include the strategic approaches of states. On the other hand, from the Russian perspective, hybrid warfare is the basic strategy of the West to contain itself and to limit its sphere of influence. As a matter of fact, a new perspective has been put forward within the framework of the Gerasimov Doctrine to counter this effort and adapt to the changing strategic environment. The validity of the analytical framework put forward by the concept has started to be discussed after the phase of the Ukraine intervention in 2022. At this stage, the conventional character came to the fore in the operations carried out by the Russian army. On the other hand, when the methods and tools used by Russia in the field are examined, it is seen that the hybridization of conventional asymmetric elements and information dimension shaped the strategic environment, starting from the pre-conflict period. In short, it is considered that the analytical framework of hybrid warfare is still valid in order to make sense of the changing strategic environment.

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 02.06.2023
Düzeltilme: 06.09.2023
Kabul: 26.09.2023

Keywords

Changing of strategic environment
Hybrid Warfare
Conventional asymmetry
Gerasimov Doctrine,
Ukraine intervention

Anahtar Kelimeler

Stratejik çevrenin değişimi
Hibrit Savaş
Konvansiyonel Asimetri
Gerasimov Doktrini
Ukrayna Müdahalesi

1. GİRİŞ

Carl von Clausewitz'e göre savaşın doğasındaki temel aktörler politika/hükûmet, askerî kuvvetler ve toplumdur. Toplum yoğun şiddet, kin ve nefret içeren duygularla savaşın devamı için gereken motivasyonu ve aynı zamanda maddi desteği sağlamaktadır. Askerî kuvvetler sis ve sürtünme ortamından kaynaklanan belirsizlikler içerisinde galip gelecek stratejiyi belirlemeye çalışır. Politika ise askerî stratejinin amacını rasyonalite ile belirleyen ve kısıtlayan en başat aktördür. Nitekim Clausewitz savaşın politikanın rahminde gelişen bir olgu olduğunu ifade ederek politikanın süreç içerisindeki önemini vurgulamıştır (Clausewitz, 1976, ss. 75-123, 149).

Savaşın nasıl icra edildiğini anlatan karakteri ise toplumsal gelişime bağlı olarak farklılık ve değişim göstermektedir. Tarihi süreçte savaşın karakteri içinde bulunulan dönemin imkânları algılamaları ve kısıtlamaları ile şekillenmiştir. Sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik ve normatif boyuttaki düzenlemeler ve değişimler savaşın karakterini belirler.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer değişken ise askerî stratejidir. Askerî strateji diğer değişkenlerin hepsinin merkezinde ve savaşın karakterindeki değişimde temel belirleyici konumdadır (Milevski, 2016, s.441). Bununla birlikte savaşın karakterini sadece askerî stratejiden ibaret bir çerçevede tanımlamak olgunun kapsayıcı boyutunu göz ardı etmek anlamına gelir. Savaşın rahminde gelişen askerî strateji hem savaşın değişimine katkıda bulunan faktörlerden biri hem de savaşın karakteri ile birlikte değişen bir süreçtir. Askerî stratejinin savaşın karakterini değiştirmesine örnek olarak nükleer caydırıcılık üzerine kurulu askerî stratejinin Soğuk Savaş döneminde savaşın karakterini değiştirmesi verilebilir. Bu süreçte savaşın maliyeti ve yıkıcılığı ile politik amacı elde etme bağlamındaki işlevselliği arasındaki orantısızlık olgunun faydasını sorgulatmıştır. Bölgesel istisnaları olmak kaydıyla savaş kaçınılan ya da sınırlı amaçlarla icra edilen bir karaktere evrilmiştir (Nye ve Welch, 2017, s.248). Savaşın karakterinin askerî stratejileri değiştirmesine ise Soğuk Savaş sonrası dönemde hibritleşen askerî stratejiler örnek olarak verilebilir. Bu dönemde sosyo-kültürel bağlamdaki savaşa dair pejoratif bakış açısı; ekonomik karşılıklı bağımlılık çerçevesinde olgunun yüksek maliyeti ile normatif boyuttaki yeni düzenlemeler savaşın karakterinde değişime neden olmuştur. Bu değişim ise kaçınılmaz olarak askerî stratejilerin değişimini tetiklemiştir.

Colin Gray'ın askerî strateji tanımı da savaşın karakteri ile askerî strateji arasındaki simbiyotik ilişkiye dikkat çekmektedir. Gray'e göre, askerî strateji politik amaçları gerçekleştirmek üzere politika ile askerî kuvvetler arasındaki köprüdür (Gray, 2010, ss. 26-30). Tanımdaki politika kısmı doğrudan savaşın karakteri ile şekillenir. Bir diğer ifade ile politik amaç içerisinde bulunulan dönemin toplumsal gelişmelerinden ve döneme ait kısıtlamalardan azade değildir. Sahada kullanılan askerî kuvvetler ise askerî stratejik boyutu temsil etmektedir. Bu boyutta başta teknolojik olmak üzere savaşın karakterindeki diğer faktörlerle etkileşim çerçevesinde belirlenir.

Savaşın karakteri ile askerî strateji arasındaki ilişkide karşılıklı etkileşimi ortaya koyan bir diğer boyut askerî stratejinin barış zamanı başlayan ve savaş halinde devam eden bir süreci kapsamasıdır. Kuvvet

planlama ile harp araç ve gereçlerinin tedariki gibi faaliyetler savaş halinden önce başlayan ve uzun vadeli planlamalara dayanan çabaları gerektirir. Savaş halinde ise barış zamanında şekillenen askerî stratejinin politik amacı elde etmek üzere gereken amaç, araç ve yöntem ilişkisini kurması beklenir. Bu nedenle savaşın karakterindeki değişim askerî stratejiyi doğrudan etkilemektedir.

Çalışmada hibrit savaş stratejisi üzerinden ele alınan askerî stratejilerdeki değişimi anlamak geleceğe dair kuvvet projeksiyonları için oldukça önemlidir. Bu bağlamda devam eden silahlı çatışmalardaki diğer devletlerin stratejik yaklaşımları kuvvet geliştirme ve kuvvet tasarımı bağlamında önemli çıkarımlar içermektedir. Literatürde son yıllarda değişen stratejik güvenlik ortamını betimlemek üzere ortaya konan kavramlar arasında ön plana çıkan hibrit savaş, karmaşık güvenlik ortamında aktörler, yöntemler ve araçlar çerçevesindeki melezleşmeyi tanımlamaktadır.

Sun Tzu'nun düşmanı savaşmadan yenme yaklaşımı çerçevesinde şekillenen hibrit savaşın aktör ve araçları incelendiğinde literatürde var olmayan yeni bir yöntemden ziyade geçmişten günümüze kullanılan yöntemlerin bir arada mevcut teknolojik gelişmelerle zenginleştirilerek kullanımı ortaya çıkar. Bununla birlikte hibrit muharebe ortamında askerî stratejinin konvansiyonel ya da konvansiyonel olmayan olarak ikili ayrımı ya da sivil/asker ayrımı günümüzdeki karmaşık muharebe ortamlarını anlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle hibrit savaş konsepti içerisinde çok az yenilik olmasına rağmen geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki savaşları analiz etmek için oldukça faydalı araçlar sunmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde öncelikle Çeçen savaşçılar, Hizbullah ve DAESH gibi aktörler üzerinden kavramsal çerçevesi şekillenen hibrit savaş, Rusya'nın 2014 yılındaki Ukrayna müdahalesinin ardından devlet temelli çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Bu müdahalede Ukrayna'nın doğu bölgeleri ile Kırım yarımadasını kısa bir sürede ele geçiren Rus kuvvetlerinin ortaya koyduğu stratejik yaklaşım, stratejik çalışmalarda kimi çevrelerce yeni bir paradigma değişimi olarak adlandırılmıştır. Müdahalenin ardından hibrit savaş çalışmaları çoğu zaman Rusya ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Ukrayna müdahalesinin 2022 yılında başlayan ikinci safhasında ise sahadaki stratejik yaklaşım konvansiyonel karakter çerçevesinde belirlenmiştir. Bu noktada akademyada hali hazırda tartışmalı bir kavram olan hibrit savaşın analitik geçerliliğine dair yeni sorgulamalar başlamıştır (Gray, 2012; Puyvelde, 2015; Stoker ve Whiteside, 2020; Cropsey, 2022).

Bu çalışmanın amacı Rusya'nın 2014 yılında başlattığı ve 2022 yılında ikinci safhasına geçen Ukrayna müdahalesini hibrit savaş perspektifinden analiz etmektir. Beş bölümden oluşan çalışmada öncelikle hibrit savaşa dair kavramsal çerçeve verilmiştir. Bu kapsamda karmaşık güvenlik ortamını doğuran konvansiyonel asimetrik yöntem ve aktörler, fiziki alanın yanı sıra bilişsel boyutta hem kinetik hem de kinetik olmayan saldırılarda kullanılan bilgi savaşı ve siber savaş ele alınmıştır. Ardından çalışmanın üçüncü bölümünde Rus hibrit savaş perspektifi incelenmiştir. Aktif tedbirler, refleksif kontrol ve derin muharebe kavramları üzerine inşa edilen Rus stratejik kültürü hibrit savaş yaklaşımı için oldukça uygun bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim Rus askerî stratejisini anlamak üzere oldukça önemli bir

çerçeve ortaya koyan Gerasimov Doktrini bu stratejik kültür üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Rusya'nın 2022 yılında ikinci safhasını başlattığı Ukrayna müdahalesi hibrit savaş perspektifinden analiz edilmiştir. Hibrit savaşın analitik geçerliliğinin sorgulandığı bu bölümde çatışmaların şiddetlendiği dönem öncesinden başlayarak politik amaç çerçevesinde kullanılan araçlar ve yöntemler incelenmiştir. Analiz kısmında Rusya ve Ukrayna ordularının askerî stratejik yaklaşımları beraber ele alınmıştır. Bunun nedeni savaşın diyalektik doğasıdır. Bir diğer ifade ile Ukrayna'nın hibrit savaşa dair artan farkındalığı, Rusya'nın başarısızlığındaki en önemli faktörlerden birisidir. Bu nedenle Ukrayna'nın Rus hibrit savaşına nasıl cevap verdiği dair bölümler olmazsa Rusya'nın başarısızlığı da tam olarak anlaşılabilir.

Çalışmada Rusya'nın Ukrayna'da gerçekleştirdiği eylemler için müdahale kavramının kullanılma nedeni ise BM Andlaşması'nda istisnai kullanımı hariç savaş kelimesinin yer almamasıdır. Bununla birlikte Mad. 2/4'de müdahale etmeme ilkesi "*Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.*" ifadesi ile açıklanmıştır. Bu nedenle çalışma içerisinde Rusya'nın kuvvet kullanımı müdahale olarak tanımlanmıştır (BM Andlaşması, 1945).

2. HİBRİT SAVAŞA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Soğuk Savaş'ın bitişi savaşın icra edilmesi ve başvuru alanı askerî stratejileri önemli oranda etkilemiştir. Bu dönemde Soğuk Savaş dönemine damga vuran konvansiyonel savaş ile asimetrik savaş kavramları üzerinden güncel muharebe ortamlarını tarif etmek yaşanan hadisleri açıklamakta yetersiz kalmaya başlamıştır. Nitekim pratikte başlayan değişim teoride farklı kavramların ve tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Akademisyenler ve askerler savaşın değişen karakterini doğrusal olmayan savaş (Lawson, 2013), yeni savaş (Kaldor, 2007), sınırsız savaş (Liang ve Xiangsui, 2015), bileşik savaş (Huber, 2013), gri bölge savaşı ve hibrit savaş (Hoffman, 2007) gibi birçok farklı isimde ortaya koydukları modellerle tanımlamaya başlamıştır.

Hibrit kelimesinin kökeni Latince *hybrida*, *hibrida* veya *ibrida*'ya dayanmakta ve mana olarak karışımı ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu ise hibrit kelimesini "melez" ve "iki farklı güç kaynağının bir arada bulunması" olarak tanımlamaktadır (TDK, 2018). Hibrit kavramı ilk olarak biyoloji alanında kullanılmasının ardından 19. yüzyılda dil ve ırk teorisi çalışmalarında kullanılmış ve 20. yüzyılın sonlarına doğru güvenlik çalışmalarında kendine yer bulmuştur (Riemer ve Muhr, 2011, ss. 57-91).

Literatürde üzerinde uzlaşa sağlanmış bir tanımla birlikte hibrit savaş konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan savaş araçları, aktörleri ve yöntemlerinin bir arada kullanıldığı; asker, milis ve sivil unsurların aynı zamanda müdahil olduğu; bilişsel ve fiziki alanda icra edilen; cephesi ve mekânı muğlak; barış ile savaşın iç içe geçtiği savaş halidir (Arslan, 2021, s.30).

İlk kez 1998 yılında Robert G. Walker tarafından yazılan tez çalışmasında kullanılan hibrit savaş kavramı özel kuvvetlerin operasyonları ile konvansiyonel operasyonların bir arada icra edilmesi olarak tanımlanmıştır (Walker, 1998, s.4). Dar bir çerçevede sadece askerî araçlar bağlamında ele alınan tanımda fiziki alandaki faaliyetlerdeki birleşime vurgu yapılmaktadır.

James Mattis ve Frank Hoffman, 2005 yılında kaleme aldıkları *Future Warfare: Rise of Hybrid Wars* (Geleceğin Savaşı: Hibrit Savaşların Yükselişi) isimli makalede hibrit savaş kavramında vücut bulan konvansiyonel ve asimetrik taktiklerin birleşiminden ortaya çıkacak yaratıcılığı ön plana çıkarmıştır. RMA (*Revolution in Military Affairs- Askerî İşlerde Devrim*) kavramına eleştirel bir perspektif sunan yazarlar insanın yaratıcılığı ile ortaya çıkan yenilikçi yöntemlerin teknolojik üstünlüğü nötr hale getirilebileceği argümanını örneklerle savunmuştur (Mattis ve Hoffman, 2005).

Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi'nin tanımına göre hibrit tehdit; devlet ve devlet dışı aktörler tarafından örtük ya da açık, askerî ve askerî olmayan araçların birleştirilmesi ile gerçekleştirilen eylemlerdir. (Hybrid COE, 2023) Bu tanımda hibrit savaş tanımı askerî boyutun ötesinde askerî olmayan araçları da kapsayacak bir biçimde genişlemiştir. Bir taraftan devletlerin normatif alandaki düzenlemeler nedeni ile doğrudan savaşa başvurmadan politik amaçlarını elde etme isteği; diğer taraftan devlet dışı aktörlerin değişen savaş karakteri ile edindiği devletimsi özelliklerden dolayı savaş stratejilerine yönelik ikili ayrımlar anlamını yitirmeye başlamıştır. Modern muharebe ortamında artık konvansiyonel, asimetrik, doğrudan ya da dolaylı yöntemlerin tamamı aynı operasyonel bölgede bir arada kullanılmaktadır.

Kavramın teorik çerçevesini ilk kez 2007 yılında “*Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*” (21. Yüzyılda Çatışma: Hibrit Savaşların Yükselişi) isimli eseri ile Frank Hoffman ortaya koymuştur. (Hoffman, 2008) Yazar, hibrit savaşı konvansiyonel yetenekler, asimetrik taktikler ve düzenler, terörizm ve suç örgütlerinin yol açtığı karışıklıklar dâhil olmak üzere birçok farklı türde savaşın birleşimi olarak tanımlamıştır (Hoffman, 2008, s. 29). Hoffman' a göre sadece savaş döneminde değil aynı zamanda barış zamanında da askerî olmayan unsurlar ile oluşturulan zorlayıcı etki normatif boyutu aşındırmaktadır. Teorik olarak yapılan ilk tanımda görüleceği üzere hibrit savaş askerî ve askerî olmayan araçları kapsayacak bir biçimde konvansiyonel ve asimetrik unsurların aynı operasyon sahasında bir arada faaliyet gösterme kapasitesidir (Hoffman, 2010, ss. 441-455).

Cambridge Üniversitesi sözlüğüne göre ise hibrit savaş konvansiyonel taktiklerin yerine/yanı sıra düşmana saldırmak üzere dezonformasyon, siber saldırılar gibi birçok farklı metodun kullanılmasıdır (Cambridge University Dictionary, 2022). Değişen stratejik çevrede fiziki alanı desteklemek üzere bilgi boyutundaki faaliyetlerin kuvvet çarpanı her geçen gün artmaktadır. Bu tanımda fiziki alanın ötesinde gelişen iletişim araçları ve bilgi ağı çerçevesinde bilişsel boyuta icra edilen eylemlere vurgu yapılmaktadır. Kimi zaman literatürde hibrit savaşın sadece bilişsel boyutu ön plana çıkarılarak sahadaki siber ya da bilgi operasyonları hibrit operasyonlar olarak adlandırılmaktadır (Siman, 2022). Bu noktada kavramın etimolojik kökeninde görüleceği üzere stratejik güvenlik çevresinde

melezleşmenin fiziki ya da bilişsel farklı aktör ve araçların kaynaşması ve aynı operasyon alanında kullanılmasından kaynaklandığını göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Hoffman ilk teorik tanımını daha sonra genişleterek hibrit savaşı konvansiyonel, asimetrik tehditler, terörizm ve kriminal faaliyetlerin hem fiziksel hem de bilişsel boyutta politik amacı elde etmek üzere gereken etkiyi oluşturma çabası olarak tanımlamıştır (Johnson, 2021, s.47). Nemeth benzer bir bakış açısından fikirler üzerinden yürütülen hibrit savaşın teknolojik üstün aktörlere karşı avantaj sağladığını öne sürmektedir (Najzer, 2020, s.26).

Hibrit savaş kavramının önemli bir analitik çerçeve sunması için barındırdığı diğer kavramlarla farkını vurgulamak gerekir. Bu çerçevede düşük yoğunluklu çatışma bir grubun ayaklanma, terörizm ve iç savaş gibi yöntemlere başvurarak hakim otoriteye karşı yürüttüğü sınırlı siyasi-askerî mücadeleyi tanımlamaktadır. (Cann, 2006) Nitekim literatürde bu çatışmalar çoğu zaman yeni savaş olarak da adlandırılmaktadır. Kaldor küreselleşmeyle birlikte devlet otoritesinin aşınmasının devlet dışı aktörlere yeni imkân ve kabiliyetler sunduğuna dikkat çekmektedir (Kaldor, 2007, ss. 5-9). Hibrit savaş ise geleneksel orduların icra ettiği düzenli savaş ile devlet dışı aktörler tarafından icra edilen düzensiz savaş stratejilerini bir arada barındırmaktadır. Bir diğer ifade ile hibrit savaş sadece asimetrik yöntemleri ya da devlet dışı aktörleri değil bunlara ilaveten geleneksel savaş konseptini de barındırmaktadır. Kavramın sunduğu yenilikçi yaklaşım tam bu noktada farklı karakterdeki araç/ aktör ve yöntemlerin tek bir komuta kontrol altında ve aynı operasyonel alanda kullanılmasıdır.

Hibrit savaş kavramına dair çalışmaları iki ayrı dönem içerisinde ele almak gerekir. İlk dönem çalışmalarında Hizbullah, Çeçen savaşçılar ve DEAŞ (Devlet’ul İslamiy el-İrak veş-Şam) gibi devlet dışı aktörler üzerinden askerî stratejilerdeki değişim incelenmiştir. Bu dönem içerisinde ele alınan aktörler sahip oldukları imkân ve kabiliyetler ile devlet dışı aktörler asimetrik yöntemlerin yanı sıra konvansiyonel savaş yöntemlerini kullanarak devletimsi özellikler göstermiştir. Ayrıca bu aktörlerin terörizm taktiklerine başvurmaları, organize suç örgütlerinin muharebe alanında yer alması ile bilgi boyutundaki etkinlikler savaşın karakterindeki değişimi göstermektedir (Kjennerud ve Cullen, 2016).

2006 yılındaki Lübnan Savaşı’nda İsrail ordusuna karşı fiziki alanda konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan yöntemleri operasyonel bir biçimde entegre eden ve bilişsel boyutta bilgi alanını etkin bir biçimde kullanan Hizbullah, hibrit savaşın önemli örneklerinden birisini icra etmiştir (Hoffman, 2008, ss. 35, 38, 41). Irak’ta ise DAES, hâkimiyet tesis ettiği bölge ve kurduğu idari düzen ile devlet dışı aktörlerin devletlerin imkân ve kabiliyetlerine kavuşabileceğini göstermiştir. Cihat çağrısı ile dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen militanların yanı sıra Irak ordusunun dağılması ile işsiz kalan eski askerî personeli saflarına katan örgüt zamanla helikopter uçurabilen, gerilla taktikleri ile birlikte aynı zamanda topçu desteğinde manevra savaşı icra etme kapasitesine erişmiştir (Thiele, 2015, s.3).

Hibrit savaş çalışmalarının ikinci döneminde 2014 yılında Rusya’nın gerçekleştirdiği Ukrayna müdahalesi sonrası devlet dışı aktörlerin yanı sıra devletlerin başvurduğu yöntemler incelenmeye başlanmıştır (Hunter ve Pernik, 2015, s.3). Bu süreçte hibrit savaşın amacı konvansiyonel kuvvetlere

sahip aktörlerin asimetrik araçları içerisinde barındıran hibrit tehditleri kullanarak savaş eşğine ulaşmayan çatışmalarla çıkarlarını elde etmesi olmuştur. Böylece aktörler başvuru eylemlerindeki reddetme olasılığı/ihtimali ile kuvvet kullanma hukukunu aşındırmaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde hibrit savaş yöntemleri vasıtasıyla savaş ve barış ortamının bulanıklaşması ile normatif boyuttaki aşınma ön plana çıkmıştır.

Hibrit savaş literatürü incelendiğinde kavramın yeni bir savaş teorisi ortaya koymanın aksine tarihi süreçte kullanılan araçların yeni yöntemlerle kullanılması olarak nitelendirilebilecek farklı bir perspektif sunduğu görülmektedir. Bu çerçevede hibrit savaşın bileşenleri tarihi süreçte pek çok savaşta kullanılan konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan stratejilerden oluşmaktadır. Diğer taraftan kavramı popüler hale getiren ise savaş stratejilerine dair düzenli/düzensiz ve doğrudan/dolaylı gibi ikili yaklaşımların günümüz muharebe ortamında önemini yitirmesidir. Bu noktada farklı karakterde ve boyutlardaki araçlar ve yöntemler aynı operasyon alanında eş zamanlı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca asimetrik stratejilerin ve devlet dışı aktörlerin teknolojik değişimle birlikte artan gücü muharebe alanında bu yöntemleri/araçları daha önemli bir kuvvet çarpanı haline getirmiştir.

Savaşın hibritleşmesi ile aktör, araç ve yöntem bağlamındaki muğlaklık operasyonel boyuta yenilikçi bir bakışı sunmakla birlikte uluslararası hukuk bağlamında yeni sorunlara neden olmaktadır. Yasal asimetri olarak tanımlanabilecek alanda devlet orduları uluslararası hukukta yerleşik kurallara bağlı olarak stratejilerini ve yaklaşımlarını belirlerken hibrit savaşa başvuran aktörler gri bölgede icra ettiği faaliyetlerle bu alanı aşındırmaktadır.

Jus ad bellum boyutunda doğrudan devlet ordularının karşı karşıya geldiği konvansiyonel çerçevenin dışında hareket eden aktör kuvvet kullanma eşğinin altındaki faaliyetleri ile savaş ile barış arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmaktadır (Baillat, 2016, s.25). Bu noktada hibrit muharebe ortamında konvansiyonel kuvvetler ve yöntemlerin tamamen göz ardı edilmediğini ihtiyaç halinde son aşama olarak yerel ya da bölgesel olarak kullanıldığını vurgulamak gerekir. *Jus in bello* boyutunda ise süreç içerisinde başvurulacak normatif düzenlemelerin belirlenmesi için çatışmanın uluslararası ya da uluslararası olmayan çatışma olarak sınıflandırılması hibrit savaş ortamında oldukça zordur. Ayrıca bir nesnenin meşru hedef olması için gereken askerî hedef olma kriteri de yine hibrit ortamdaki aktörlerin çoğalması ile birlikte muğlak bir hal almaktadır (Fogt, 2020, ss. 74-76).

Konvansiyonel Asimetri ve Vekâlet Savaşları

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından konvansiyonel savaş karakterinin yerini asimetrinin ön planda olduğu konvansiyonel asimetri almaya başlamıştır. Bu çerçevede aktör boyutunda konvansiyonel unsurların yanı sıra vekil kuvvetler olarak adlandırılan Özel Askerî Şirketler (ÖAŞ'ler), paramiliter gruplar ile kriminal gruplar muharebe alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. Aktörlerin yol açtığı bu karmaşık güvenlik ortamında konvansiyonel yöntemlerin yanı sıra terörizm ve ayaklanmayı da içeren diğer asimetrik yöntemlere başvurulmaktadır. Tarihi süreçte ayrı operasyon sahalarında ya da farklı zaman dilimlerinde kullanılan konvansiyonel ve asimetrik unsurlar ve yöntemler hibrit muharebe

ortamında bir arada kullanılmaktadır. Bu noktada konvansiyonel unsurlar yeni muharebe sahasında genellikle asimetrik unsurları destekleme boyutunda kullanılır. Diğer taraftan bu yaklaşım konvansiyonel kuvvet kullanımının tamamen devre dışı bırakılmasını ve yerine tek başına asimetrik unsurların kullanılmasını öngörmez (Johson, 2021, ss. 45-48).

Konvansiyonel unsurların yanı sıra sahada yer alan vekil kuvvetler hem muharip hem de muharip destek ve muharip hizmet destek vazifelerinde kullanılmaktadır. Vekil aktörlerin hibrit savaşta ana aktöre dört temel avantaj sağladığı görülür. İlk olarak vekil kuvvet kullanan aktör uluslararası ortamda yaptığı eylemleri reddetme imkânına kavuşur (Mumford, 2013, ss. 40-46). İkinci olarak muharebelerin ön bölgelerinde kullanılacak yerel gruplar ya da paralı profesyonel askerler risk yönetimi çerçevesinde kuvvet korumasına yardımcı olur. Bu durum bir taraftan muhtemel zayıflar nedeni ile oluşacak kamuoyu baskını azaltır, diğer taraftan gelişmiş harp araç ve gereçleri ile eğitimi daha pahalı bir hal alan profesyonel askerlerin korunmasını sağlar (Rauta ve Mumford, 2017, ss. 99-115). Üçüncü olarak kullanılan yerel unsurlar nedeni ile operasyon sahasına intikal ettirilecek birliklerin sayısındaki azalma aynı zamanda operasyonların maliyetini de düşürecektir (Mumford, 2013, s.45). Dördüncü olarak vekil kuvvetler bürokratik uzun süreçler sonucu personel temin edebilen konvansiyonel orduların aksine muharebe alanındaki personel ihtiyacına hızlı çözümler sunma kapasitesine sahiptir. Son olarak vekil kuvvet eğer bölge halkından oluşuyorsa ana aktöre meşruiyet sağlayacaktır.

Vekil kuvvetler sadece aktör boyutunda değil aynı zamanda araç bağlamında da ön plana çıkmaktadır. Başta iha/sihalar olmak üzere yüksek teknoloji silah sistemleri düşük maliyet ve riske karşın sağladığı yüksek fayda ile değişen stratejik çevrede önemli bir vekil araç olarak belirmektedir (Chamayou, 2015, s.115).

Vekil kuvvetler sağladığı faydaların yanı sıra bir takım mahzurları da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede süreç içerisinde ana aktörle vekil arasında oluşacak amaç farklılığı; önceden belirlenmiş doktrin, talimat ve talimname gibi kılavuzlardan mahrum bir biçimde savaşacak aktörlerin etkinliği ile savaşın ardından kendi amaçlarına göre hareket etmek isteyen vekil unsurların barış zamanı maliyeti başlıca problem sahaları olarak belirmektedir. Ayrıca vekil kuvvetler sayesinde düşük riskle gerçekleştirilen operasyonlarda elde edilen taktik başarılar uzun vadedeki stratejik zararları örtüleyebilir.

Bilgi Savaşı ve Siber Savaş

Hibrit savaş çerçevesinde değişen askerî stratejik çevrede fiziki alan ve bilişsel alandaki boyutların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Fiziki alandaki farklı aktörler ve yöntemlerin melezleşmesi, bilişsel alandaki faaliyetlerle devam eder. Bu kapsamda bilgi boyutunun etkinliği ön plana çıkmaktadır. Bilgi savaşı, askerî stratejiyi desteklemek üzere bilgi alanındaki üstünlüğü ele geçirecek eylemleri kapsar. Bilgi savaşının bir boyutu düşman bilgi alanı ve sistemlerinin tahribatını diğer boyutu ise kendi bilgi alanımız ve sistemlerimizi korumayı kapsar. (Rohde, 1996) Bilgi savaşı kinetik olmayan ve kinetik olmak üzere iki farklı boyutta icra edilebilir.

Kinetik olmayan boyutta hedef toplum ve karar alıcılarının istenilen politik amaca yönlendirilmesi amaçlanır. Bu bağlamda en etkin yöntem ise yeni argümanların ortaya çıkarılmasından ziyade toplum üzerinde var olan fay hatları ve hali hazırdaki gri alanların kullanılmasıdır. Sistemdeki kırılma noktaları kullanılmasında stratejik iletişim kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede bilgi çevresinin anlaşılması ile hedef kitlenin etkilenmesi için gereken alternatiflerin belirlenmesi stratejik iletişimin çerçevesini oluşturur (Heap, 2021). DAES gibi devlet dışı aktörlerin ele geçirdiği bölge ve etki alanında asıl incelenmesi gereken sahadaki taktiklerinden ziyade stratejik iletişimdir. (Fridman vd., 2019, s.2) David Kilcullen, *Liminal Warfare* (Eşik Savaşı) kavramı ile savaş ile barış arasındaki normatif aşınmada bilgi savaşının merkezi rolüne vurgu yapmaktadır (Kilcullen, 2020, ss. 115-167). Savaşın değişen karakterine bağlı olarak dört blok savaş (*Four Block Warfare*) yaklaşımı yürütülen mücadelenin hem düşman hem de toplum merkezli olması gerektiğini savunmaktadır. Sahadaki askerler bir taraftan düşman unsurlardan gelecek tehditlerle mücadele ederken diğer taraftan hedef topluma odaklanan bilişsel boyuttaki bilgi operasyonları ile sahayı müspet bir biçimde şekillendirmeyi amaçlar.

Bilgi savaşı kinetik boyutta ise sivil ya da askerî sistemleri etkisiz hale getirmek üzere kullanılabilir. Küresel nüfus artışına paralel olarak şehirleşme oranı her geçen gün artmaya devam etmektedir. (UN, 2022, s.5) Büyük insan kitlelerinin bir arada yaşamaya başlaması ile toplumsal yaşam için hayati öneme haiz ulaşım, iletişim ve enerji sektörü başta olmak üzere otomasyon sistemleri korunması gereken hassas noktalar haline dönüşmüştür. Bu noktada siber saldırılar bu sistemlerin devre dışı bırakılmasına yönelik hızlı ve etkin bir araç olarak belirmektedir. (Applegate, 2013) Böylece hasım toplumun silahlı kuvvetlerine verdiği desteği kırmak ve savaşma azim ve kararlılığını bozmak amaçlanır. Askerî boyutta ise hava savunma sistemlerinden, hedefleme ve atış sistemlerine kadar birçok araç bilgi ağı üzerinden birbirleri ile etkileşimde bulunan geniş bir platformun parçası olarak kullanılmaktadır. Komuta kontrol unsurlarının devre dışı bırakılması ya da A2/AD(*Anti Access/Area Denial*-Erişim Engelleme/Alan Engelleme) doktrini çerçevesinde tehdit unsurları önlemek üzere bilgi sistemleri ve süreçlerinin etkisiz hale getirilmesi, muharebe alanındaki tüm unsurları köreltmeye yetecektir. Bu bağlamda bilgi savaşı çerçevesinde gerçekleştirilecek siber saldırılar muharebe alanında bilgi ağına bağlı olarak kullanılan harp silah ve gereçlerini hedef alabilir.

3. HİBRİT SAVAŞA DAİR RUS PERSPEKTİFİ

Rus literatüründe değişen stratejik çevre yeni nesil savaş, doğrusal olmayan savaş ve modern savaş olarak tanımlanmaktadır (Giles, 2015, ss. 321-337). Hibrit savaş (*gibridnaya voyna*) ise Batı'nın Rusya'yı çevreleme ve etki alanını kısıtlamak üzere günümüzde başvurduğu temel stratejidir. (Suckov, 2021) Bu noktada Rusya her ne kadar hibrit savaş kavramını kendi stratejik yaklaşımı için kullanmasa dahi batı ve Rusya'nın cari stratejik çevreye dair çıkarımları benzerlik göstermektedir.

Rus stratejik kültürüne göre başarılı stratejisyen elindeki imkân ve kabiliyetleri duruma dayalı, yenilikçi bir biçimde geliştirdiği yöntemlerle bir arada etkin bir biçimde kullanabilen kişidir.(Fridman,

2021, ss. 16-21). Savaşı taraflar arası sosyo-kültürel bir çekişme olarak gören bu perspektife göre zafer için ön koşul materyal boyuttan ziyade sosyo-kültürel boyutta güçlü olmaktan geçer. Bir diğer ifade ile sahadaki yaratıcılık için askerî/askerî olmayan tüm unsurların bir arada kullanılması gerekir. (Fridman, 2018, s.132)

Rus askerî çevrelerinde değişen savaşın karakterine uygun olarak belirlenecek stratejik yaklaşım geçmişten gelen tecrübelerin ışığında belirlenmektedir. (Clark, 2020, s.14) Bu kapsamda hibrit savaşın önemli karakteristik özellikleri olan asimetrik unsurlar, bilgi savaşı ile örtülü ve gizli operasyonların kökeni Rus Çarlık döneminden beri kullanılan Aktif Tedbirler, Derin Muharebe ve Refleksif Kontrol kavramlarına dayanmaktadır.

Aktif Tedbirler(*aktivinye meropriatia*) devletlerarası ilişkilerin temelini oluşturan savaş ve diplomasi dışında politik amacın örtülü/özel operasyonlarla gerçekleştirilmesidir. Soğuk Savaş döneminde batı ile Rusya arasındaki gerilimde sıklıkla gündeme gelen aktif tedbirlerde amaç askerî olmayan araçlarla yeni anlaşmazlıklara yol açmak ya da var olan ayrılıkları artırmak vasıtasıyla hasım toplumu zayıflatmaktır (Fridman, 2018, s.15). Böylece meydana çıkacak sabotaj, huzursuzluk, isyan ve hatta iç savaş aracılığıyla doğrudan savaşa başvurmadan politik amacın elde edilmesi mümkündür (Fridman, 2018, s. 84). Bilgi savaşının ön planda olduğu bu yaklaşımda başta devlet görevlisi olan gizli casuslar olmak üzere maddi olarak desteklenen sivil toplum örgütleri, medya ve politik partiler arzu edilen etki alanının oluşturulması doğrultusunda sıklıkla kullanılmaktadır (Chivvis, 2017).

Bu noktada bir diğer önemli kavram olan Derin Muharebe(*glubokaya operatsiya*) inisiyatifi elde etmek üzere düşman geri bölgesinde icra edilecek sürpriz taarruzi operasyonları ifade etmektedir. Bu kapsamda başta istihbarat örgütü GRU olmak üzere özel kuvvetler unsurları Spetsnaz ile vekil kuvvetler konvansiyonel manevra için düşman gerisindeki çevreyi hazırlamaktan ve konvansiyonel zaferin ardından bilgi ortamının şekillendirilmesinden sorumludur. Bu sayede Rus Silahlı Kuvvetleri'nin ana muharebe unsurlarına manevra için gereken avantajın sağlanması hedeflenir. (Pickar, 1991, ss. 4-12) Aktif tedbirler ve derin muharebe yaklaşımları bir arada değerlendirildiğinde hibrit savaşın içerisindeki askerî ve askerî olmayan unsurların örtülü operasyonlarla bir arada kullanılmasının Rus stratejik kültürüne oldukça uygun olduğu görülmektedir.

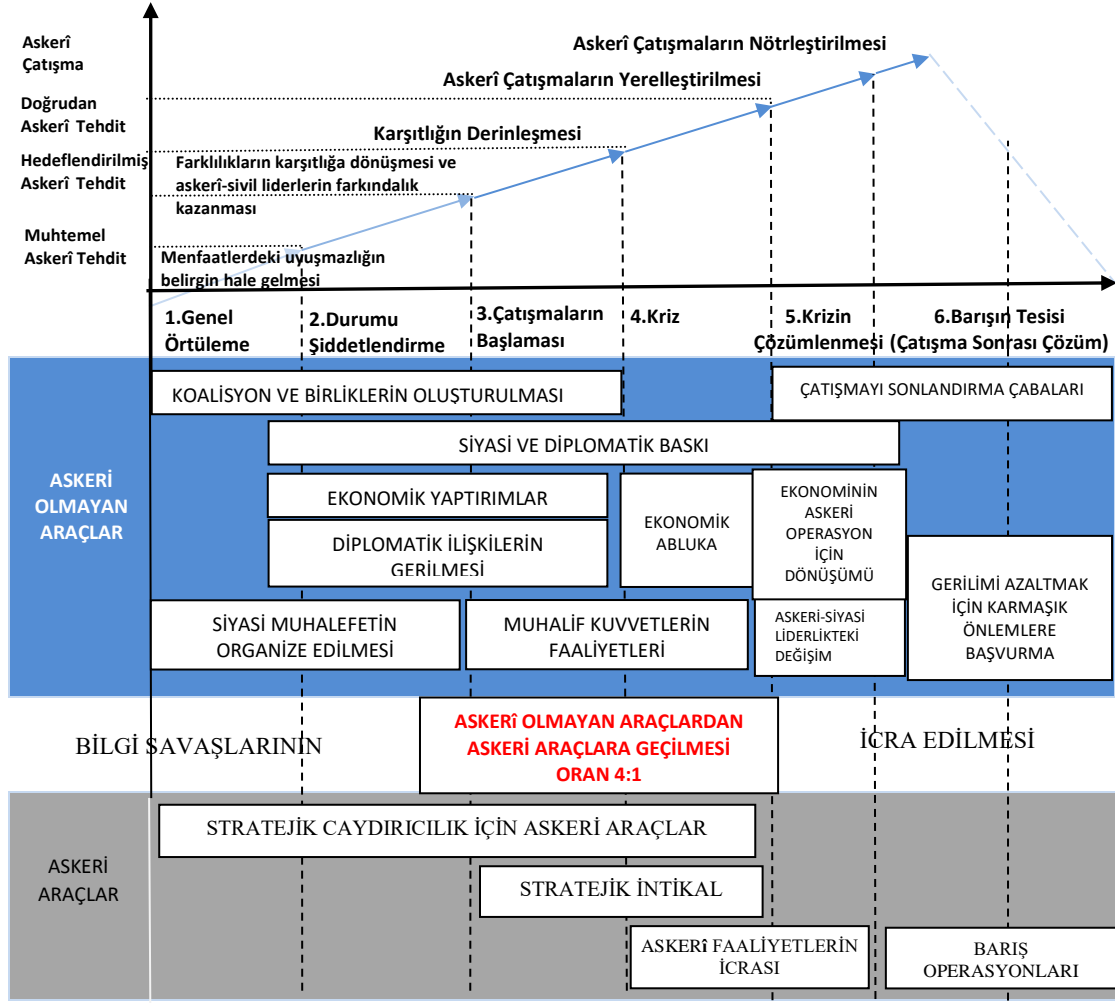
Hibrit savaş çerçevesinde sıklıkla vurgulanan bilgi savaşının temeli ise Rus stratejik kültüründe Refleksif Kontrol(*refleksivnoye upravleniye*) dayanır. Kimi zaman *maskirovska* adı ile de anılan refleksif kontrol, bilgi boyutunda başvurulacak yöntemlerle hasmın stratejik karar alma mekanizmasını felç etmeyi amaçlamaktadır. Bilgi savaşının kinetik ve kinetik olmayan boyutunda olduğu gibi Rus stratejik kültüründe refleksif kontrol inşacı ve yıkıcı olmak üzere iki farklı bağlamda uygulanmıştır. (Vasara, 2020, s.38) İnşacı refleksif kontrolde, bilgi kaynaklarının dezenformasyonu ile oluşturulacak ortamda hedef aktör istenen doğrultuda karar vermeye yönlendirilir. Başarılı bir refleksif kontrolün ön koşulu ise düşmanın doğası, askerî stratejik kültürü ile doktrin ve konsept gibi mevzuatı hakkında detaylı bilgi sahibi olmaya dayanır. (Thomas, 2004, ss. 237-256) Böylece kuvvet kullanma

tehdidi, sınır bölgelerinde birlik intikalleri, ya da dezenformasyona dayalı bilgilerle hasmın karar alma opsiyonları daraltılmaya çalışılır. Yıkıcı refleksif kontrolde ise amaç komuta kontrol mekanizmaları ve ağa bağlı silah sistemlerinin etkisiz hale getirilmesi ile hasmın karar verme mekanizmasını felce uğratmaktır (Vasara, 2020, ss. 38, 39).

Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın konvansiyonel gücünün sınındığı en önemli olay 2008 yılında gerçekleştirdiği Gürcistan müdahalesi olmuştur. Bu müdahalede Rusya yarattığı ayrılıkçı bölgelerle Gürcistan'ı istikrarsız hale getirerek politik amacını elde etmiştir. Diğer taraftan Rus ordusunun konvansiyonel kuvvetlerindeki yetersizlikler, maruz kaldığı yüksek zayıat ve ortaya çıkan uluslararası baskının ardından hem doktrinel anlamda hem de konvansiyonel kuvvetlerinin imkân ve kabiliyeti kapsamında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Snegovaya, 2015, s.9; EU Directorate General for External Policies Policy Department, 2017).

Gürcistan müdahalesinden iki yıl sonra 2010 yılında yayınlanan Askerî Doktrin'de bilgi savaşı ile askerî/askerî olmayan araçların entegre bir biçimde kullanılması ön plana çıkarılmıştır. Refleksif kontrol geleneğine uygun olarak savaş öncesi dönemde bilgi boyutundaki faaliyetlerle kuvvet kullanımına başvurulmadan politik amacın ele geçirilmesi öncelenmiştir. Kuvvet kullanımının zaruri olduğu ortamda ise bilgi savaşının uluslararası ortamı şekillendirmek için kullanılması öngörülmüştür (Carnegie Endowment for International Peace, 2010). Rus Genelkurmay Başkanı Valeriy Gerasimov'un 2013 yılında yayınladığı makalede benzer bir biçimde öncelikle askerî olmayan araçların kullanılması, askerî araçların ise zaruri durumlarda ikincil olarak kullanılmasını amaçlanmıştır (Gerasimov, 2016). Gerasimov Doktrini'nde betimlenen stratejik model "Gerasimov Doktrinine Göre Doğrusal Olmayan Savaş Modeli", Şekil.1'de görülmektedir.

Hibrit Çatışmaların Ana Gelişim Safhaları

Şekil 1: Gerasimov Doktrinine Göre Doğrusal Olmayan Savaş Modeli

(Yazar tarafından Michael Kofman, (2016). *Russian hybrid warfare and other dark arts*, <https://www.warontherocks.com/2016/03/russian-hybrid-warfare-and-other-dark-arts/> isimli çalışmadan çevrilmiştir.)

Gerasimov Doktrini'nde ilk göze çarpan hibrit savaş yaklaşımında olduğu gibi askerî ve askerî olmayan araçların bir arada kullanımı ve bilgi boyutunun ön planda olmasıdır. Bu noktada bilgi savaşlarının icrası hem muharebe vasıtalarının koordineli bir biçimde çalışmasını sağlamak üzere bilgi alanının korunmasını hem de toplumsal algı boyutundaki yapılacak operasyonları kapsar (Gerasimov, 2016, s.24).

Genel örtüleme döneminde aktif tedbirlerin etkisi ile muhalif grupların ve yerel milislerin organize edilmesi ile sürecin başladığı görülmektedir. Bu aşamanın bazen uzun yıllar alan bir çaba gerektirdiği aşikârdır. Ardından çatışmalar derin muharebe çerçevesinde düşman cephe gerisinde muhalif kuvvetlerin faaliyetleri ile başlar. Bu aşamada istihbarat örgütleri ve özel kuvvet unsurları muhalif kuvvetlerin eylemlerini destekleme, organize ve koordine etmekten sorumludur. Ayrıca yine bu aşamada refleksif kontrol bağlamında konvansiyonel unsurların sınır bölgesine yapacağı stratejik intikallerle düşman ikilemde bırakılarak karar alma mekanizmasına yoğun bir baskı oluşturulması hedeflenir. Durumun şiddetlendiği safhadan krizin belirginleşeceği safhaya kadar sahadaki faaliyetlere

siyasi ve ekonomik baskı katkıda bulunmaktadır. Diğer taraftan Gerasimov'un modelinin başlığında vurgulandığı üzere izlenecek askerî strateji her zaman doğrusal bir sürecin çıktısı değildir. Süreç içerisinde ortaya çıkan fırsatlar ya da risklere göre safhalar arasındaki muğlaklığı vurgulamak gerekir.

Doktrinde 1/4 oranında verilen askerî olmayan araçlar sadece kinetik olmayan unsurları içermemektedir. Rus ordusu ile doğrudan bağı olmayan yerel vekil kuvvetler, ÖAŞ'ler, kriminal örgütler ve diğer gönüllü savaşçılar bu kategoride değerlendirilmelidir. Askerî araçlar kullanıldığında ise doğrudan konvansiyonel karakterdeki operasyonlardan ziyade kısa bir sürede sona erecek barışı koruma misyonu ya da özel operasyonlar çerçevesinde örtülenmelidir (Gerasimov, 2016, s.25).

Genel bir değerlendirmeye Gerasimov'un modeli aktif tedbirler, refleksif kontrol ve derin muharebe çerçevesinde şekillenen geleneksel Rus stratejik kültürünün değişen aktörler ve araçlar çerçevesinde şekillenmiş güncel bir versiyonu olarak durmaktadır.

Batı literatüründe Rus hibrit savaşı, savaş eşiği altındaki gri bölgede yürütülen faaliyetler ya da sadece bilgi boyutundaki siber savaş ve bilgi savaşı çerçevesindeki faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. (Clark, 2020, ss. 12-13) Bu noktada 2014 yılında gerçekleştirilen Ukrayna müdahalesinde konvansiyonel unsurlara başvurmadan politik amacın önemli bir kısmının elde edilmesi de etkili olmuştur. Diğer taraftan bu sürece dair yapılan geniş kapsamlı analizler 2014 yılında Rus konvansiyonel unsurlarının sürecin gidişatına yön verdiğini göstermektedir (Arslan, 2021, ss. 120-127).

Nitekim Gerasimov'un ortaya koyduğu modelden anlaşılacağı gibi Rus hibrit savaşını konvansiyonel operasyonlardan azade bir biçimde tanımlayacak her türlü tanım eksik ve dar kalacaktır. Bir diğer ifade ile Rus hibrit savaşı araçlar ya da yöntemler çerçevesinde yapılacak dar bir tanımdan ziyade savaşın tipolojilerindeki aşınmayı ortaya koyan geniş kapsamlı bir stratejik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bu noktada doktrinin stratejik yaklaşımdaki yenilik araçlar, aktörler ya da yöntemlerde değil bunların nasıl kullanıldığında aranmalıdır. Gerasimov'un modeline göre konvansiyonel operasyonlara başvurmadan önce asker dışı araçlar ve bilgi boyutundaki faaliyetler ile stratejik güvenlik çevresinin şekillendirilmesi önem arz etmektedir. Konvansiyonel araçlar ve yöntemler ise halen stratejik planlamadaki en belirleyici unsurlardır. Bu noktada sürecin devamında kinetik ve kinetik olmayan çerçevede bilgi boyutunun artan kuvvet çarpanını vurgulamak gerekir.

4. 2022 MÜDAHALESİNİN HİBRİT SAVAŞ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Genel Örtüleme Dönemi

Rusya'nın 2022 yılı müdahalesi, 2014'te başlayan sürecin devamı niteliğindedir. Bununla birlikte Rusya'nın Kırım yarımadası ve Donbas bölgesini kısmen işgalinin ardından aradan geçen süreç bölgesel çatışmalar ve dondurulmuş bir kriz çerçevesinde ilerlemiştir. Müdahalenin ikinci safhasının başladığı 24 Şubat 2022 tarihinde ise Rus ordusu birlikleri Ukrayna topraklarına gerçekleştirdiği yeni bir operasyonla başkent Kiev'i ele geçirerek bu ülkede rejim değişikliği gerçekleştirmek istemiştir

(Kirby, 2022). Diğer taraftan Ukrayna istihbaratına göre Rus ordusunun sahayı şekillendirmek üzere icra ettiği operasyonel faaliyetler genel örtüleme döneminde başlamıştır. (Stamm ve Sender, 2022)

2021 yılında başlayan genel örtüleme döneminde Rus istihbarat örgütleri müdahalenin yeni aşaması için hedefleme ve planlamaya yönelik istihbarat yönetimi faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu dönem içerisindeki en önemli amaç ilk müdahaleye benzer bir biçimde çatışma döneminin başlaması ile stratejik amaçların elde edilmesini kolaylaştırmaya yönelik faaliyetler icra etmek olmuştur. Bu kapsamda FSB (Federal Güvenlik Servis Birimi)'nin sorumluluğunda yerel halkın Ukrayna yönetimi ve Rusya'ya karşı tutumu; Ukrayna'nın tamamen işgaline yönelik desteklenecek yerel muhalif grupların belirlenmesi; yerel idarelerde görevlendirilebilecek kişilerin belirlenmesi ile işgal safhasında muhtemel sempatanlar ve isyana katılabilecek önemli kişiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece işgalin ilk safhasında konvansiyonel asimetrik unsurların ele geçireceği kritik noktalar ve bu süreçte destek olabilecek yerel unsurlar ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde SVR(Dış İstihbarat Servisi) ise yerel sorunlar üzerine başlatılacak gösterilerde kullanılmak üzere muhalif grupların organize edilmesine yönelik girişimlerde bulunmuştur. (Watling ve Reynolds, 2022, s.10) Aktif tedbirlerin yoğun bir biçimde kullanıldığı bu safhada hem Ukrayna Parlamentosu'ndan hem de Ukrayna istihbarat servisleri içerisindeki üst düzey isimlerden işgal öncesi ortamın hazırlanması için faydalanılmıştır (Watling vd., 2023, ss. 5-14).

Rusya genel örtüleme döneminde ayrıca refleksif kontrol bağlamında sınır bölgesinde icra ettiği tatbikatlar ve askerî intikallerle Ukrayna'nın sahadaki *defacto* durumu kabul etmesini ve batı ile ilişkilerinde tutum değişikliğini amaçlamıştır. (Harris ve Sonne, 2023) Microsoft'un yayınladığı rapora göre bilgi alanındaki faaliyetlere dijital alandaki siber saldırılar eşgüdümlü bir biçimde eşlik etmiştir. Bu kapsamda fiziki işgal başlamadan önce 23 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna siber altyapısı yoğun *malware* saldırılarına maruz kalmıştır. Böylece bakanlıklar, resmi kurum ve kuruluşlar ile bankaların altyapıları kullanılmaz hale getirilmeye çalışılmıştır. (Microsoft Special Report, 2022, s.12)

Çatışma dönemine geçişle birlikte Rusya'nın istenilen stratejik amaçlara ulaşamamasında genel örtüleme dönemindeki faaliyetlerin başarısızlığı önemli katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda başarısızlıkta önemli olan faktörlerden biri Rus istihbaratının etkinliğindeki sorundur. İstihbarat boyutunda FSB'nin konvansiyonel operasyonları desteklemek ve Ukrayna'daki Rus yanlısı görüşleri artırmak üzere gerçekleştirdiği faaliyetlerin yetersiz olması nedeni ile bölgede ana sorumlu unsur Askerî İstihbarat Birimi (GRU) olmuştur. Bu gelişmenin ardından FSB'den üst düzey birçok istihbarat görevlisi görevlerinden alınmıştır. (The Moscow Times, 2022a) Genel örtüleme dönemindeki başarısızlığın bir diğer önemli faktörü ise ilk müdahalenin ardından Ukrayna devleti ve toplumu bağlamında hibrit savaşa dair artan farkındalıktır. Bu çerçevede ilk müdahalenin ardından Ukrayna devleti savaşın konvansiyonel asimetrik boyutuna uygun bir biçimde toplumunu seferber ederek asimetrik unsurları konvansiyonel unsurlarına eklemlendirmiş; sosyal medya kampanyası başta olmak

üzere bilgi boyutunu aktif bir biçimde kullanmaya başlamış ve siber boyutta savunmasını önemli oranda güçlendirmiştir(Kong ve Marler, 2022).

Çatışma Dönemi

İkinci müdahalede çatışmaların başladığı 24 Şubat 2022 tarihinden sonraki süreç içerisinde kullanılan konvansiyonel asimetrik aktör ve araçları iki boyutta incelemek gerekir. Gerasimov Doktrini'ne göre Rus ordusunun teşkilatlanmasında bulunan ve organik bağı bulunan kuvvetler askerî araçlar olarak tanımlanmaktadır. Rus ordusunun teşkilatında bulunmayan ve doğrudan konvansiyonel kuvvetlerle herhangi bir bağı bulunmayan gayri nizami harp aktörleri ve ÖAŞ'ler gibi diğer unsurlar ise asker dışı araçlar olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2021, s.121). Bir diğer ifade ile Gerasimov'un asker dışı araçlar olarak tanımladığı aktörler literatürde vekâlet savaşı altında ele alınan unsurlardır.

Rusya'nın özel kuvvet birimi Spetnaz başta olmak üzere tüm asimetrik unsurlar ve istihbarat biriminin kinetik unsurları Ukrayna müdahalesinin 2014 safhasında önemli roller oynamıştır. (Arslan, 2021, ss. 122-127) Müdahalenin 2022 safhasında ise Spetnaz kuvvetleri konvansiyonel kuvvetlerin öncüsü birlikler olarak daha çok konvansiyonel bağlamda kullanılmıştır. Bu değişimin temel nedeni Rus ordusunun geçirdiği modernizasyon süreci çerçevesinde konvansiyonel birliklerde görev yapan zorunlu asker sayılarının düşürülmesi diğer taraftan Spetnaz başta olmak üzere profesyonel asker sayılarının artırılmasıdır. 2008 yılında Yeni bakış adı ile başlayan modernizasyon sürecinde Rus ordusu büyük formasyonlu çatışmalardan ziyade bölgesel problem sahalarına hızlı intikal edebilen, mekanize ve piyade sayısı indirgenmiş kuvvet yapılanmasına geçiş yapmıştır. (Barabanov, 2011, s.20) Müdahalenin ilk safhasında Ukrayna'nın doğusu ile Kırım adasındaki çatışmalar Rusya'nın beklentisine uygun bir biçimde yakın ve dar bir harekât bölgesinde gerçekleşmiş ve askerî strateji politik amacı gerçekleştirmeye yeterli olmuştur. Diğer taraftan müdahalenin 2022 safhasında işgalin kısa bir sürede gerçekleştirilemeyeceğinin anlaşılması ve ayrıca 2014 safhasına göre daha büyük bir coğrafyada geniş formasyonlu kuvvetlere olan ihtiyacın ortaya çıkması ile yeni kuvvet yapısı yetersiz kalmaya başlamıştır. Rus ordusu sahada ortaya çıkan konvansiyonel kuvvet ihtiyacının önemli bir kısmını Spetsnaz birliklerinden karşılamış ve bu unsurlar daha çok konvansiyonel operasyonlarda kullanılmaya başlanmıştır (The Moscow Times, 2022b).

Asker dışı araçlarda ise müdahalede en fazla öne çıkan aktör ÖAŞ(Özel Askerî Şirket)'lerdir. İlk kez 2014 yılındaki müdahalede kullanılan ÖAŞ'ler arada geçen süreçte Suriye, Libya ve özellikle Afrika kıtasındaki faaliyetleri ile önemli tecrübeler edinmiştir. Rusya 2022 müdahalesinin başlangıcında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan Ukrayna'da savaşmak üzere 16.000 yabancı savaşçı istihdam edeceğini deklare etmiştir (Chehayeb, 2022). ÖAŞ'ler ortaya çıkan personel ihtiyacını karşılamak üzere personel alım standartlarını düşürerek başta cezaevindeki tutuklular olmak üzere isteyen üzere herkese savaşa katılma fırsatı sunmuştur. Bu kapsamda müdahalenin kısa bir sürede sona ermeyeceğinin anlaşıldığı ve askerî stratejinin yıpratmaya döndüğü 2022 yılının yaz aylarında Wagner

sahaya sürdüğü yeni savaşçılarla Rus ordusunun insan gücü açığını kapatmıştır (Razek ve Barabanov, 2023).

2014 yılında yayımlanan Askerî Doktrin'e göre askerî operasyonlar katılmasının ülkenin güvenliği için risk teşkil ettiği söylemi ve Rusya Anayasası'na göre illegal olmasına rağmen ÖAŞ'ler, stratejik amaç çerçevesinde oldukça geniş bir sahada ve kapsamda hizmet vermektedir. ÖAŞ'ler genel olarak yerel unsurların eğitimi/desteklenmesi, keşif, istihbarat ve sabotaj faaliyetleri, bilgi savaşı bağlamında dezenformasyon ve propaganda faaliyetleri gibi muharebe destek ve muharebe hizmet destek vazifelerine destek olmaktadır. Diğer taraftan Wagner'in özellikle Bakmut operasyonunda görüleceği üzere bu şirketler Rus ordusunun insan gücü ihtiyacını karşılamak üzere doğrudan çatışmalarda ön cephede de yer almaya başlamıştır (British Defence Intelligence, 2022; Watling vd, 2023, s.9).

Konvansiyonel asimetri bağlamında ÖAŞ'ler ve paralı askerlerin yanı sıra monarşist ideoloji çerçevesinde oluşturulan Rus Emperyal Hareketi, Rusich gibi aşırı sağ gruplar da savaşta aktif rol almaktadır. Ayrıca Rusya Federasyonu'nu oluşturan her bir federe devlet kendi oluşturdukları gönüllü tabur/alaylarla savaşa dâhil olmaktadır (Institute for the Study of War, 2023).

Ukrayna tarafında ise RADA 1 Ocak 2022 tarihinde gerçekleştirdiği yasa değişikliği ile konvansiyonel asimetrik yaklaşımın önünü açmıştır. Bu değişiklik ile önceden muharebe sahalarının dışında sadece kendi bölgelerinde faaliyet gösterebilen yerel milislerden oluşan bölgesel güvenlik kuvvetleri, Ukrayna ordusunun bir parçası olarak ihtiyaç duyulan bölgelere intikal ettirilmeye başlanmıştır (Roslycky ve Sytyuk, 2023). Böylece Ukrayna ordusunun konvansiyonel asimetrik kabiliyeti tahkim edilmiştir. Rus ordunun Kiev ilerleyişi ve Sumi şehri kuşatması gibi örneklerde Ukraynalı yerel milislerin Rus geri bölgesindeki ikmal hatlarına yönelttiği saldırılar savunma bağlamında etkili olmuştur. Ayrıca yine bu dönemde yerel milislerden oluşan 112 ve 114'üncü Bölgesel Savunma Kuvvetleri ve sivil vatandaşlardan oluşan gruplar Ukrayna ordusunun 72'inci Mekanize Tugayı ile birlikte savunma hatlarının kurulmasına yardımcı olmuştur. Bu kapsamda yerel unsurlar derinlikte konvansiyonel unsurlar ise asimetrik unsurların gerisinde esas savunma hattını oluşturmuştur (Echevarria, 2022, s. 10-17). Konvansiyonel asimetrik stratejik çevrede en fazla ön plana çıkan araçlar tanklardan ziyade Javelin anti tank füzeleri ya da Bayraktar gibi savaşa asimetrik karakter katan araçlar olmuştur. Önemli köşe başlarını tutmakla birlikte savaşı genellikle şehirlerde ve geniş bir arazide küçük birliklerle sürdürmeye çalışan Ukrayna ordusunun bu tutumunda batı orduları ile 2014 yılından beri devam eden müşterek eğitimlerin katkısı yadsınamaz (Flanagan ve Kepe, 2022).

Ukrayna ordusu tarafından kullanılan konvansiyonel asimetrik aktörler çerçevesinde ön plana çıkan bir diğer aktör Azov Alayı'dır. Toplumun özellikle aşırı sağ kesiminde destek gören grup 2014 yılından beri Ukrayna Ulusal Muhafızları'nın bir parçası olarak savaşta yer almaktadır. (Colborne, 2022, s. 15-37) Sadece Ukrayna'da savaşa dâhil olmak isteyen yerel milisleri değil aynı zamanda diğer devletlerden yabancı savaşçıları da barındıran grup hem muharebelere katılmakta hem de silah kaçakçılığı gibi kriminal faaliyetlerde bulunmaktadır (The Soufan Center, 2019).

Konvansiyonel asimetrik güvenlik ortamında yabancı paralı askerler/gönüllü yabancı savaşçılar da Ukrayna Savaşının ikinci safhasında yer almaktadır. Ukrayna lideri Zelensky'nin uluslararası topluma çağrısının ardından diğer devlet uyruklularından 20.000 kişi Ukrayna ordusunda savaşmak üzere başvurmuştur (Lipin, 2022).

Konvansiyonel asimetrinin yanı sıra hibrit savaşta bilgi boyutu da hem genel örtüleme hem de çatışmaların başladığı kriz döneminde kuvvet çarpanı yüksek bir araç olarak belirmektedir. Bilgi savaşının kinetik olmayan boyutunda Rusya icra ettiği bilgi operasyonları ile müdahaleye yönelik toplumsal desteğin devamlılığını amaçlamaktadır. Bu çerçevede Nazi ideolojisi tarafından yönetilen Ukrayna'nın Rusya'nın güvenliğine tehdit arz ettiği argümanı sıklıkla kullanılmaktadır. Bu nedenle bir nevi önleyici meşru müdafaa kapsamında görülebilecek özel operasyonlar aracılığıyla Ukrayna'nın silahsızlandırılması amaçlanmıştır (TASS, 2023). Özel askerî operasyonlar retoriğinde iç kamuoyu ve uluslararası kamuoyu nezdinde sürecin muğlak hale getirilmesi çabasını vurgulamak gerekir. Nitekim müdahalenin ikinci safhasının başlamasının ardından Putin'in halk desteğinin %80'in üzerine çıktığı görülmektedir (Statista, 2023).

Bilgi operasyonlarının uluslararası boyutunda ise öncelikle Ukrayna halkının sürece yönelik tutumunda değişiklik amaçlanmaktadır. Bu çerçevede genel örtüleme döneminde Ukrayna toplumunun savaşma iradesini kırmak üzere bilgi operasyonlarının başlatıldığı görülmektedir. Rus istihbarat servisi Ukrayna'daki muhalif gruplar aracılığıyla Ukrayna hükümetinin meşruiyetini sarsacak ve Ukrayna toplumu üzerinde Kırım'ın Rusya'ya bırakılması için gereken halk desteğini sağlamak üzere bilgi faaliyetlerinde bulunmuştur (Alliance For Securing Democracy, 2022a).

Bilgi savaşının uluslararası boyutundaki bir diğer amaç uluslararası desteğin sağlanması ya da tepkilerin ortaya çıkmasının engellenmesidir. Bu çerçevede 2022 müdahalesinin başlamasının ardından 25 Şubat 2022 tarihinde Mariupol şehrindeki hastaneye Toçka füzesi ile gerçekleştirilen saldırıyı Rusya Ukrayna'nın provokasyonu olduğunu öne sürmüş ve bu saldırıda Rusya'yı suçlayan haberler bilgi terörizmi olarak nitelendirilmiştir. 8 Nisan 2022 tarihinde ise elli sivilin hayatını kaybettiği ve yaklaşık 100 sivilin yaralandığı Kramatorsk Tren İstasyonu saldırısı gerçekleştirilmiştir (BBC, 2023). Rusya, uluslararası kamuoyunun tepkisini çeken bu saldırının Ukrayna tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Rus argümanına göre sivilleri insan kalkanı olarak kullanan Ukrayna ordusu aynı zamanda ülkeyi terk etmek isteyen vatandaşlarını caydırmak istemiştir.

Rusya her iki saldırıda da kullanılan Toçka füzesinin Ukrayna tarafından kullanıldığını öne sürmüştür (Euronews, 2022). Diğer taraftan sosyal medyada yer alan videolar ve görüntüler incelendiğinde Rusya'nın İskender füzeleri ile birlikte kullanım dışı bıraktığı ve hedefi bulma noktasında kötü bir nama sahip Toçka'ların Ukrayna'da halen kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Conflict Intelligence Teams, 2022). Bu durum her ne kadar saldırının Rusya tarafından gerçekleştirildiğini tam olarak desteklemese dahi Rusya'nın bu silah sistemini artık kullanmadığı argümanını boşa çıkarmaktadır. Ayrıca dezenformasyon kapsamında Rusya'nın argümanını desteklemek üzere

hazırlanan videolarda BBC logosu kullanılmış, fakat ilgili kurum video görüntülerinin kendilerine ait olmadığını dile getirmiştir (Putterman, 2022).

Bir başka bilgi savaşı faaliyetinde Nisan ayında Bucha şehrindeki görüntülerin ortaya çıkmasının ardından Rusya saldırıları reddetmek üzere sosyal medya ve basın aracılığıyla yoğun bir dezenformasyon süreci başlatmıştır. Bu süreçte Rusya sivil kayıpların batılı devletler tarafından barış görüşmelerini sabote etmek ve ek yaptırımların önünü açmak için gerçekleştirildiğini öne sürmüştür. Görüntülerde yolda yatan insanların gerçek olduğunu ifade eden Rus yetkililer bu kişilerin Rusya'yı desteklediği için Ukraynalı kuvvetler tarafından öldürüldüğünü iddia etmiştir (Alliance For Securing Democracy, 2022b).

İşgalin başlamasının ardından ise yeni ele geçirilen bölgelerde ilk olarak tüm iletişim altyapısı Ukrayna sisteminden kopartılmıştır. Böylece bu bölgelerdeki halkın televizyon yayını ve cep telefonu sinyalleri kontrol altına alınarak bilgi boyutunda Ukrayna'nın diğer bölgeleri ile izolasyonu gerçekleştirilmiştir (Brewster, 2023). Müdahalenin başlamasından sonra ise 1 Mart 2022 tarihinde Kiev'deki TV kulesi füzelerle vurulurken, medya şirketlerinin dijital altyapısı eş zamanlı olarak yıkıcı siber saldırılara maruz kalmıştır. Devam eden süreçte Vinnytsia şehrindeki havaalanı bombalamasına yine siber saldırılar ve Sumy şehrindeki taarruza elektrik altyapısına yönelik siber saldırılar eşlik etmiştir (Satter, Bing ve Pearson, 2022).

Bilgi savaşı kapsamında Rusya'nın siber alanda gerçekleştirdiği saldırıların arada geçen süreçte Ukrayna'nın savaşma iradesi ve altyapısına önemli bir etkide bulunmadığını vurgulamak gerekir. Bu noktada Ukrayna'nın savaşın ilk safhasında edinilen tecrübelerle teşkil ettiği hibrit siber ordusu ile devlet dışı aktörlerin önemli katkıları olmuştur. Sivil-asker, kamu-özel, yerel-uluslararası aktörlerin bir araya gelmesi ile oluşan Bilgi Teknolojileri Ordusu'nun(IT Army Of Ukraine) yaklaşık 300.000 gönüllü ve paralı çalışanı siber savunmanın yanı sıra birçok farklı boyutta saldırılar da gerçekleştirmektedir. Bu saldırıların büyük bir kısmı Rus bankaları, ödeme kanalları ile sosyal medya platformlarını hedeflemektedir (Soesanto, 2022, ss. 7-11).

Microsoft ve SpaceX gibi devlet dışı aktörler de sağladıkları uzman ve ekipman desteği ile siber savaşta Ukrayna ordusuna destekte bulunmaktadır. Ukrayna'nın kullandığı uydu sistemi olan Viasat'ın Rusya tarafından devre dışı bırakılmasının ardından SpaceX tarafından Ukrayna'ya sağlanan 10000 Starlink uydusu geniş bantta iletişim imkânı sağlamıştır. Böylece halkın yerel iletişimi, uluslararası toplumla devam eden stratejik iletişim ve askerî iha/sihaların hedeflenmesi gibi askerî boyuttaki tüm faaliyetler kesintisiz devam edebilmiştir (Jones, 2022, ss. 7-8).

Ukrayna siber alanın yanı sıra bilgi boyutunu 2014 yılından farklı olarak oldukça etkin bir biçimde kullanmaya başlamıştır. Bilgi operasyonlarında ulusal bütünlüğü pekiştirmek, uluslararası toplumun desteğini sağlamak ve muharebeleri desteklemek amacıyla yürütülen faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda Kiev hayaleti başlığı altında başkent semalarında birçok Rus uçağı düşürdüğü iddia edilen savaş pilotunun görüntüleri sosyal medyada kısa bir sürede viral hale gelmiştir. Kiev

hayaletinin görüntüleri Twitter’da 9.3 milyon, Youtube’da 6.5 milyon ve Tiktok’da 200 milyon kez izlenmiş ya da paylaşılmıştır (Thompson ve Alba, 2022). Ukrayna Savunma Bakanlığı’nın görüntülerdeki pilotun gerçek olmadığını deklare etmesine rağmen bu olay halkın moralini yükseltmek üzere kurgulanmış başarılı bir propaganda faaliyeti olarak kalmıştır (Fasano, 2023).

Bilgi savaşı boyutundaki bir başka başarılı çalışma ise Yılan Adası’nı savunan Ukrayna askerleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Pravda gazetesinde çıkan habere göre, 25 Şubat’taki Rus taaruzunda Odessa’nın Karadeniz çıkışında bulunan adayı savunan Ukrayna timinin askerleri canlarını ulusları için seve seve feda etmiştir. Youtube’da kısa sürede 3.5 milyon kez izlenen ses kaydı ile tüm ülkeye yayılan bu kahramanlık üzerine askerler Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelensky tarafından ulusal kahraman madalyası ile ödüllendirilmiştir (Lamothe ve Sonnei, 2022). Yılan Adası haberinin paylaşılmasının ardından Rus basının servis ettiği görüntüler Ukraynalı askerlerin sağ olduğunu ve Rus kuvvetleri tarafından esir alındığı ortaya çıkarmıştır (CNN, 2022).

Ukrayna bilgi savaşındaki vakalar ve yarattığı etki göz önünde bulundurulduğunda ulusal bütünlüğünü pekiştirecek ulusal kahramanları ön plana çıkarmaktadır. Bu tercih aynı zamanda uluslararası topluma da Ukrayna toplumunun savaşa iradesini göstermektedir. Böylece uluslararası yardımların da önü açılmaktadır.

Ukrayna’nın bilgi savaşı boyutunda muharebeleri destekleyen yenilikçi yöntemler de kullanılmaktadır. Bu kapsamda sosyal medya platformları ile cep telefonu uygulamaları istihbarat desteği için kullanılmaya başlanmıştır. Barış zamanında vatandaşların aşı kartları ve sürücü kimlik bilgilerinin saklandığı Diia uygulaması üzerinden vatandaşlar işgal bölgelerindeki Rus kuvvetlerinin yerini işaretleyerek Ukrayna ordusuna istihbarat desteği sağlamıştır. (Aliyev, 2022) Benzer bir başka örnekte güvenlik birimlerince sosyal medya platformu Telegramda oluşturulan “STOP Russian War” chatbotu aracılığıyla, vatandaşlar Rus konvoylarının yerlerini Google Maps’te işaretleyerek istihbarat desteği sağlamıştır. (Judah, 2022) Rus ordusunun Kiev ilerleyişinin durdurulmasında özellikle operasyonel hat üzerinde gerçekleştirilen bu asimetrik saldırıların önemli bir katkısı olmuştur (Jones, 2022, s.8). Bilgi savaşı bu haliyle Ukrayna ordusunun yürüttüğü konvansiyonel asimetrik savaş stratejisinde vur-kaç taarruzları için destekleyici bir rol üstlenmiştir.

5. SONUÇLAR

Hibrit savaşa dair literatürdeki tanımlar her türlü eylemi kapsayan şemsiye bir kavram boyutuna evrilerek kavramın analitik gücünü zayıflatmaktadır. Bununla birlikte savaş ve barış arasındaki gri alanda, askerî ve askerî olmayan araçların birlikte ve aynı safhalarda kullanıldığı, bilgi boyutunun ön plana çıktığı değişen askerî stratejik güvenlik ortamı stratejiye dair var olan ikili yaklaşımların geçersizliğine işaret etmektedir. Bu haliyle Clausewitz perspektifinden politikanın diğer araçlar aracılığıyla devamı olarak görülen savaş haline yönelik diğer vurgusu güncel stratejik çevrede anlamını yitirmektedir. Bir diğer ifade ile savaş ile barış arasındaki muğlaklık bağlamında askerî stratejiler politika ile iç içe geçmiş bir biçimde gri alanda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Ukrayna müdahalesinin 2022 yılındaki ikinci safhası tıpkı 2014 yılındaki ilk safha gibi hibrit bir karakter arz etmektedir. Bu çerçevede ikinci safhanın Gerasimov Doktrini'nde genel örtüleme olarak tanımlanan dönemdeki faaliyetlerle başladığı görülmektedir. Rusya'ya gerektiğinde reddetme imkânı tanıyan, asker ve asker dışı araçların bir arada kullanıldığı bu aşamada çatışma dönemindeki operasyonlarda kolaylaştırıcı etkisi olacak kaos ve karmaşa ortamı yaratmayı amaçlamıştır. Böylece Ukrayna devletinin hali hazırda devam ettirdiği politikasında değişime gitmesi amaçlanmıştır. Bu safhadaki faaliyetlerin başarılı olmaması üzerine Gerasimov Doktrini'ndeki kriz safhasına geçiş yapılarak doğrudan kuvvet kullanımına başvurulmuştur.

Bu safhada ekranlara yansıyan konvansiyonel savaş görüntüleri bazı güvenlik uzmanları tarafından hibrit savaşın sonu gibi analiz edilse dahi savaşın aktörleri ve araçları detaylı bir biçimde analiz edildiğinde hibrit karakter ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda genel örtüleme döneminde bilgi savaşı ve siber savaşla desteklenen konvansiyonel asimetrik unsurlar ve yöntemler aracılığıyla Ukrayna içerisinde kaos ve karmaşa ortamı yaratma amaçlanmıştır. Sürecin kriz ve çatışma aşamasında ise öncelikle Gerasimov Doktrini'nde öngörüldüğü üzere kısa bir sürede politik amacı elde etmek üzere kuvvet kullanımı öngörülmüştür. Bu dönemde Rusya ulusal ve uluslararası kamuoyunu etkilemek ve savaş ile barış arasındaki çizgiyi bulanık hala getirmek için sahadaki faaliyetlerini özel operasyonlar retoriğiyle tanımlamıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan süreçte Rus konvansiyonel unsurlarının yanı sıra konvansiyonel asimetriyi sağlayan ÖAŞ'ler, yerel gruplar ve paralı askerler sürece müdahil olan aktörler olarak belirmiştir. Bu unsurların muharebe hizmet destek ve muharebe destek vazifelerinin yanı sıra doğrudan muharebelere de katılım sağladığı görülmektedir.

Fiziki alandaki melezleşmenin yanı sıra hibrit savaşta çarpan kuvveti yüksek bilgi savaşı da Ukrayna müdahalesinde etkili olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda kinetik olmayan boyuttaki bilgi operasyonlarının yanı sıra kinetik boyuttaki siber saldırılar süreç üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Bilgi savaşı boyutunda askerî araçların yanı sıra başta Microsoft ve SpaceX gibi devlet dışı aktörler olmak üzere kullanılan asker dışı araçlar muharebe alanının hibritleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu haliyle savaş farklı yöntemler kullanan birden fazla aktörün dâhil olduğu, asimetrinin ön plana çıktığı karmaşık ve kompleks bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya'nın operasyonel stratejik başarısızlığı hibrit savaşın kullanılmadığı anlamına gelmez. Çalışmada analiz edilen aktörler ve araçlar hibrit karakteri yansıtmakla birlikte bu noktada yapılacak en önemli vurgu Rusya'nın hibrit savaş yöntemini müdahalenin 2014 yılındaki ilk safhasındaki kadar etkin kullanmadığı ve konvansiyonel boyutu ön plana çıkardığıdır. Bu noktada ilk safhada Ukrayna toplumunda ortaya çıkmayan savaşa iradesinin de etkisi ile operasyonel hedeflerin konvansiyonel asimetrik araçlarla kısa sürede ele geçirilebileceği fikri etkili olmuştur. Savaşın 2022 safhası değişen güvenlik ortamında materyalist perspektiften kağıt üzerinde tarafların karşılıklı kuvvetlerinin kıyaslanması üzerinden yapılan yorumların yetersizliğini ile gri bölgede gerçekleşen faaliyetlerin ve savaşa iradesinin savaşın gidişatı üzerine etkisini bir kez daha göstermiştir.

Özcesi savaşın karakteri farklı coğrafyalarda birçok etkene göre değişim göstermekle birlikte olguya dair temel paradigma değişimini saptamak gerekir. Günümüzde savaş olgusu değişen toplumsal dinamiklere bağlı olarak devlet merkezli konvansiyonel karakterini hibritleşmeye bırakmaktadır. Bu durum konvansiyonel savaşların artık geçersiz olduğunu değil bilakis eklenilen aktörler ve araçlarla gelişimini gösterir. Savaşa dair salt askerî perspektifin yetersiz olduğu devletlerin devamlılığı için sivil ve asker güvenlik uzmanlarından oluşan bir ekosistemin teşkil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise kurum ve kuruluşlar arasında ahengi ve eşgüdümü sağlayacak ortak bir mekanizma ile mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aliyev, N. (2022, 22 Kasım). *Ukraine's asymmetric responses to the Russian invasion*. Ponars Eurasia, <https://www.ponarseurasia.org/ukraines-asymmetric-responses-to-the-russian-invasion/>.
- Alliance For Securing Democracy, (2022a). *Russia works with Ukrainian officials to spread disinformation*. <https://securingdemocracy.gmfus.org/incident/russia-works-with-ukrainian-officials-to-spread-disinformation/>.
- Alliance For Securing Democracy, (2022b). *Russia pushes disinformation about the Bucha massacre*, <https://securingdemocracy.gmfus.org/incident/russia-pushes-disinformation-about-the-bucha-massacre/>.
- Applegate, S.D. (2013). *The dawn of kinetic cyber*. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/10_d2r1s4_applegate.pdf.
- Arslan, H. (2021). *Hibrit savaş: Rusya'nın 2014 yılı Ukrayna müdahalesi*, Efe Akademi.
- Baillat, J. (2016). Hybrid warfare, a new challenge to the law of armed conflicts? *NATO Legal Gazette* (37).
- Barabanov, M. (2011). *Russia's New Army* [Rusya'nın Yeni ordusu]. Center for Analysis of Strategies and Technologies.
- BBC, (2023, 09 Şubat), *Kramatorsk station attack: What we know so far*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61036740>.
- BM Andlaşması, 1945.
- Brewster, T. (2023, 29 Şubat). *The last days of Mariupol's internet*, Forbes, <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2022/03/31/the-last-days-of-mariupols-internet/?sh=107d07855962>.
- British Defence Intelligence, (2022). *British Defence Intelligence Ukraine – 29 July 2022 Report*, <https://www.kyivpost.com/russias-war/british-defence-intelligence-ukraine-29-july-2022.html>.
- Cambridge University Dictionary, (2022, 10 Aralık) <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/hybrid-warfare>.
- Cann P. (2006). Low-intensity conflict, insurgency, terrorism and revolutionary war, (ss.107-130) Palgrave Advances in Modern Military History, https://doi.org/10.1057/9780230625372_7
- Carnegie Endowment for International Peace, (2010). *The Military Doctrine of Russian Federation*, http://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf.

- Chamayou, G. (2015). *A theory of the drone* [Bir İnsansız Hava Aracı Teorisi]. The New Press.
- Chehayeb, K. (2022). *In Syria, Russia leads effort to recruit fighters for Ukraine*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/1/in-syria-moscow-leads-effort-to-recruit-fighters-for-ukraine>.
- Chivvis, C.S. (2017). Hybrid war: Russian contemporary political warfare, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 73(5), 316-321. <https://doi.org/10.1080/00963402.2017.1362903>
- Clark, M. (2020). *Russian hybrid warfare* [Rus Hibrit Savaşı]. Institute for The Study of War.
- Clausewitz Carl von. (1976). *Vom Kriege*, (M. Howard ve P. Paret çev.), On war [Savaş Üzerine]. Princeton University Press.
- CNN, (2022). *The defiant soldiers of Snake Island are actually 'alive and well,' says Ukraine's navy* <https://edition.cnn.com/2022/02/28/europe/snake-island-ukraine-russia-survivors-alive-intl/index.html>.
- Colborne, M. (2022). *From the fires of War: Ukraine's Azov Movement and the global far right* [Savaşın ateşinden: Ukrayna'nın Azov Hareketi ve küresel aşırı sağ]. Ibidem Press.
- Conflict Intelligence Teams, (2022). https://twitter.com/citeam_en/status/1500475853490343936?s=21&t=w0Hsd96QXqaoy1BVC8KXIA.
- Cropsey, S. (2022) *Wither hybrid war*, RealClear Defense, https://www.realcleardefense.com/articles/2022/03/15/wither_hybrid_war_821791.html
- Echevarria, A.J. (2022). Clausewitz's warlike element and the war in Ukraine, *Military Strategy Magazine*, 8(2), 10-17.
- Euronews, (2022) *Ukraine war: What do we know about the Kramatorsk train station attack?*, <https://www.euronews.com/2022/04/08/ukraine-war-what-do-we-know-about-the-kramatorsk-train-station-attack>.
- European Union(EU) Directorate General for External Policies Policy Department, (2017). *Russia's national security strategy and military doctrine and their Implications for the EU*, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578016/EXPO_IDA%282017%29578016_EN.pdf.
- Fasano, G. (2023, 22 Şubat). *Il fantasma di Kiev non esiste, cade il mito del pilota imbattibile*, Corriere Della Sera, https://www.corriere.it/esteri/22_maggio_02/fantasma-kiev-non-esiste-cade-mito-pilota-imbattibile-2a0ae4f0-ca0b-11ec-829f-386f144a5eff.shtml.
- Flanagan, S.J. ve Kepe, M. (2022). *What kind of resistance can Ukraine mount?*, Defense News, <https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2022/02/26/what-kind-of-resistance-can-ukraine-mount/>.
- Fogt, M. (2020). Legal challenges or “gaps” by countering hybrid warfare – building resilience in jus ante bellum *Southwestern Journal of International Law* 27(1), 28-100.
- Fridman, O. (2018). *Russian hybrid warfare: Resurgence and politicisation* [Rus hibrit savaşı: Diriliş ve politikleşme]. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190877378.001.0001>
- Fridman, O. (2021). *Strategiya: The foundations of the Russian art of strategy* [Strateji: Rus Strateji Sanatının Temelleri]. Hurst Company.

- Fridman, O., Kabernik, V. ve Pearce, J.C. (2019). *Hybrid conflicts and information warfare: New label, old politics* [Hibrit Çatışmalar ve Bilgi Savaşı: Yeni Etiket, Eski Politikalar]. Lynne Rienner Publisher. <https://doi.org/10.1515/9781626377622>
- Giles, K. (2015). Is hybrid warfare really new. G. Lasconjarias ve J.A. Larsen, (Ed.) *NATO's Response to Hybrid Threats*, 321-337. NATO Defence College.
- Gerasimov, V. (2016). *The value of science is in the foresight new challenges demand rethinking the Forms and methods of carrying out combat operations*, Army University Press, <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/English-Edition-Archives/January-February-2016/>.
- Gray. C.S. (2010) *The strategy bridge, theory and practice* [Strateji Köprüsü, Teori ve Pratik]. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579662.001.000>
- Gray C. S. (2012) *Categorical confusion? The strategic implications of recognizing challenges either as irregular or traditional*, US Army War College Press.
- Harris, S. ve Sonne, P. (2023, 08 Nisan). *Russia planning massive military offensive against Ukraine involving 175,000 troops, U.S. intelligence warns*. Washington Post, https://www.washingtonpost.com/national-security/russia-ukraine-invasion/2021/12/03/98a3760e-546b-11ec-8769-2f4ecdf7a2ad_story.html.
- Heap, B. (2021). *Strategic communications hybrid threats toolkit*, Strategic Communications Centre of Excellence. <https://stratcomcoe.org/publications/strategic-communications-hybrid-threats-toolkit/213>.
- Hoffman, Frank G. (2007). *Conflict in the 21st Century: The rise of hybrid wars* [21. Yüzyılda Çatışma: Hibrit Savaşın Yükselişi]. Potomac Institue.
- Hoffman, Frank G., (2010). Hybrid threats, neither omnipotent nor unbeatable, *Orbis*, 54(3), 441-455. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.04.009>
- Huber, Thomas M. (2013). *Compound warfare* [Bileşik Savaş]. University Press of Pacific.
- Hunter, E. ve Pernik, P. (2015). *The challenges of hybrid warfare*, https://icds.ee/wp-content/uploads/2013/Eve_Hunter__Piret_Pernik_-_Challenges_of_Hybrid_Warfare.pdf.
- Hybrid COE, (2023). *Hybrid threats as a concept*, Hybrid Center of Excellence, <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/>.
- Institute for the Study of War, (2022, 20 Şubat). *Russian volunteer units and battalions*, <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-volunteer-units-and-battalions>.
- Johson, R. (2021). Hybrid warfare and counter coercion, Rob Johson, Martijn Kitzen ve Tim Sweijjs (Ed.), *The Conduct of War in The 21st Century*, 57-91. Routledge Advances in Defence Studies.
- Jones, S. G. (2022). *Russia's ill-fated invasion of Ukraine: Lessons in modern warfare*, Center for Strategic&International Studies, <https://www.csis.org/analysis/russias-ill-fated-invasion-ukraine-lessons-modern-warfare>.
- Joshi, M. (2022). *The Russia-Ukraine War: Ukraine's resistance in the face of hybrid warfare*, <https://www.orfonline.org/expert-speak/ukraines-resistance-in-the-face-of-hybrid-warfare/>.

- Judah, T. (2022). *How Kyiv was saved by Ukrainian ingenuity as well as Russian blunders*, Financial Times. <https://www.ft.com/content/e87fdc60-0d5e-4d39-93c6-7cfd22f770e8?sharetype=blocked&fbclid=IwAR3vbE3D6dR1AU-SXp9rVXLm0PcssarcR5udGd-SVKw-zYq7ybFXxO9kQkw>.
- Kaldor, M. (2007). *New and old wars: Organized violence in a global era* [Yeni ve Eski Savaşlar: Küresel Bir Çağda Organize Şiddet]. Stanford University Press.
- Kilcullen, D. (2020). *The dragons and the snake*, [Ejderhalar ve Yılan]. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190265687.001.0001>
- Kirby, P. (2022). *Has Putin's war failed and what does Russia want from Ukraine?*, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>
- Kjennerud, E. R. ve Cullen, P. (2016). *What is hybrid warfare?*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/717539/MCDC_CHW_Information_Note-Understanding_Hybrid_Warfare-Jan_2018.pdf.
- Kofman, M. (2016). *Russian hybrid warfare and other dark arts*, <https://www.warontherocks.com/2016/03/russian-hybrid-warfare-and-other-dark-arts/>.
- Kong W. ve Marler T. (2022). *Ukraine's Lessons for the Future of Hybrid Warfare*, RAND, <https://www.rand.org/blog/2022/11/ukraines-lessons-for-the-future-of-hybrid-warfare.html>
- Lamothe, D. ve Sonnei, P. (2023, 25 Şubat). *On Ukraine's Snake Island, a defiant last stand against Russian forces*, Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/02/25/snake-island-russian-warship-ukraine/>.
- Lawson, Sean T. (2013). *Non linear science and warfare: Chaos, complexity and the US military in the information age* [Doğrusal Olmayan Bilim ve Savaş: Bilgi Çağında Kaos, Karmaşıklık ve ABD ordusu]. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203766446>
- Liang, Q. ve Xiangsui, W. (2015). *Unrestricted warfare* [Sınırsız Savaş]. Echo Point Books&Media.
- Lipin, M. (2022, 23 Mart). *Foreigners fighting for Ukraine elicit scorn, ambivalence, support from governments*, VOA News, <https://www.voanews.com/a/foreigners-fighting-for-ukraine-elicite-scorn-ambivalence-support-from-governments-/6496319.html>.
- Mattis, J. N. ve Hoffman, F. (2005). *Future warfare: The rise of hybrid wars* UA Naval Institute Proceedings, <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/future-warfare-rise-hybrid-wars>.
- Microsoft Special Report, (2022). *An overview of Russia's cyberattack activity in Ukraine*, <https://query.prod.cms.rt.microsoft.com/cms/api/am/binary/RE4Vwwd>.
- Mumford, A. (2013). *Proxy warfare and the future of the conflict*, *The RUSI Journal*, 158(2), 40-46, <https://doi.org/10.1080/03071847.2013.787733>
- Najzer B. (2020). *The Hybrid Age: International Security in the Era of Hybrid Warfare* [Hibrit Çağ: Hibrit Savaş Çağında Uluslararası Güvenlik]. Bloomsbury Publishing.
- Pickar, C.P. (1991). *Tactical deep battle: The missing link*, [Taktik Derin Muharebe: Kayıp Bağ]. US Army Command and General Staff College School of Advanced Military Studies.
- Putterman, S. (2022). *No evidence that Ukraine attacked a train station in one of its cities* <https://www.politifact.com/factchecks/2022/apr/18/facebook-posts/no-evidence-ukraine-attacked-train-station-one-its/>.

- Puyvelde D.V. (2015). Hybrid war – does it even exist?, NATO Review, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2015/05/07/hybrid-war-does-it-even-exist/index.html>.
- Rauta, V. ve Mumford, A. (2017). Proxy wars and the contemporary security environment, Robert Doven, Huw Dylan, Michael S. Goodman, (Ed.), *The palgrave handbook of security, risk and intelligenc,e* 99-115. Palgrave Mcmillan, DOI:10.1057/978-1-137-53675-4_6
- Razek, H. ve Barabanov, I. (2023, 15 Şubat). *War in Ukraine: How Russia is recruiting mercenaries*, BBC. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60711211>.
- Riemer, A. ve Muhr, D. (2011). Take off your sunglasses: Hybridity and cyber warfare-driving moments for asymmetric warfare. J. Schröfl, M. Rajae ve D. Muhr (Ed.), *Hybrid and Cyber War as Consequences of The Asymmetry*, 57-91. Peter Lang Publications.
- Rohde, W. (1996). *What is info warfare?*, US Naval Institute Proceedings 122(2/1), <https://www.usni.org/magazines/proceedings/1996/february/what-info-warfare>.
- Roslycky, L.L. ve Sytyuk, V. (2023, 02 Mart). *Voluntary formations of the territorial defense forces of the Armed Forces of Ukraine are key to national resistance and should be treated as such*, <https://voxukraine.org/en/voluntary-formations-of-the-territorial-defense-forces-of-the-armed-forces-of-ukraine-are-key-to-national-resistance-and-should-be-treated-as-such/>.
- Satter, R., Bing,C. ve Pearson,J. (2022). *Microsoft discloses onslaught of Russian cyberattacks on Ukraine*, Reuters, <https://www.reuters.com/technology/microsoft-discloses-onslaught-russian-cyberattacks-ukraine-2022-04-27/>.
- Siman, B. (2022). *Hybrid warfare is not synonymous with Cyber: The threat of influence operations*, Egmont Royal Institute for International Relations, https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2022/02/spb155-siman-final-version_0222.pdf?type=pdf.
- Snegovaya, M. (2015). *Russia report 1: Putin’s information warfare in Ukraine*, Institute of Study of War.
- Soesanto, S. (2022). *The IT Army of Ukraine structure, tasking, and ecosystem*, Zürich Center for Security Studies, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Cyber-Reports-2022-06-IT-Army-of-Ukraine.pdf>.
- Stamm S. Ve Sender H. (2022) Understanding Russia’s Various Hybrid War Tactics in Ukraine, Wall Street Journal, <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news/card/understanding-russia-s-various-hybrid-war-tactics-in-ukraine-H1Hnr8iMvRinuh1qNoB4>.
- Statista, (2023). *Do you approve of the activities of Vladimir Putin as the president (prime minister) of Russia?*, <https://www.statista.com/statistics/896181/putin-approval-rating-russia/>.
- Stoker, D. ve Whiteside, C. (2020) Blurred lines: Gray-zone conflict and hybrid war – two failures of American strategic thinking, *Naval War College Review*, 73(1), 1–37.
- Suckov, M.A. (2021). Whose hybrid warfare? How the hybrid warfare concept shapes Russian discourse, military, and political practice”, *Small Wars & Insurgencies*, 32(3), 415-440. <https://doi.org/10.1080/09592318.2021.1887434>
- TASS, (2023, 12 Mart). *Decision taken on denazification, demilitarization of Ukraine — Putin*, <https://tass.com/politics/1409189>.

- The Moscow Times, (2022a). *Putin gives GRU boosted role in Ukraine* <https://www.themoscowtimes.com/2022/05/11/putin-elevates-gru-in-ukraine-intelligence-gathering-report-a77632>.
- The Moscow Times, (2022b). *Elite Russian intelligence unit suffers major losses in Ukraine*, <https://www.themoscowtimes.com/2022/10/05/elite-russian-intelligence-unit-suffers-major-losses-in-ukraine-bbc-a78980>.
- The Soufan Center, (2019). *White supremacy extremism: The transnational rise of the violent white supremacist movement*, <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2019/09/Report-by-The-Soufan-Center-White-Supremacy-Extremism-The-Transnational-Rise-of-The-Violent-White-Supremacist-Movement.pdf>.
- Thiele, R.D., (2015). *Crisis in Ukraine the emergence of hybrid warfare*, https://www.files.ethz.ch/isn/190792/347_Thiele_RINSA.pdf.
- Thomas, T.L. (2004). Russia's reflexive control theory and the military, *Journal of Slavic Military Studies*, 17(2), 237-256. <https://doi.org/10.1080/13518040490450529>
- Thompson, S. ve Alba, D. (2022). *Fact and mythmaking blend in Ukraine's information war*, New York Times, <https://www.nytimes.com/2022/03/03/technology/ukraine-war-misinfo.html>.
- Türk Dil Kurumu, (2022, 19 Aralık). Hibrit, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c1a9f6009e255.68819591.
- UN, (2022). *World cities report 2022*, https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/06/wcr_2022.pdf.
- Vasara, A. (2020). *Theory of reflexive control: Origins, evolution and application in the framework of contemporary Russian military strategy*, [Refleksif Kontrol Teorisi: Çağdaş Rus Askerî Stratejisi Çerçevesinde Kökenler, Evrim ve Uygulama]. Finnish National Defense University.
- Walker, Robert G. (1998). *Spec fi: The United States Marine Corps and Special Operations* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], ABD Deniz Kuvvetleri İhtisas Okulu.
- Watling, J. ve Reynolds, N. (2022). *The plot to destroy Ukraine*, The Royal United Services Institute, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/plot-destroy-ukraine>.
- Watling, J. Danylyuk, O. ve Reynolds, N. (2023). *Preliminary lessons from Russia's unconventional operations during the Russo-Ukrainian war, February 2022–February 2023*, The Royal United Services Institute, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/preliminary-lessons-russias-unconventional-operations-during-russo-ukrainian-war-february-2022>.